

DOI 10.26886/2414-634X.9(18)2017.3

UDC 355.233.1.(477)(09«18/19»)

**SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL PRECONDITIONS FOR THE
DEVELOPMENT OF THE TRAINING OF MILITARY CADRES IN
UKRAINE IN THE XIXth – AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY**

O. Yefimova

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, Kharkiv

The article proves that the development of the system of the training of military cadres in Ukraine in the XIXth – at the beginning of the XXth century was preceded by a number of socio-economic and political preconditions. Among them, there are national traditions formed and accumulated over the centuries: from rituals and ceremonies, folk traditions and games, to the Zaporozhian Sich, which has become a true school of the military and physical training of youth. It has been determined that an important role in the development of the studied phenomenon was played by the pedagogical legacy of the best domestic representatives of the political, civil and cultural life of the country (Monomakh, Ilarion, H. Skovoroda and others). It has been discovered that the integration of Ukraine into the Russian Empire led to the dissolution of the Zaporozhian Sich, caused the destruction of national traditions of military education; led to the desire to imitate “fashionable” education in private boarding schools, with the help of foreign-language teachers or in the cadet corps, which were created in Moscow, St. Petersburg and other cities.

Keywords: training, military cadres, socio-economic and political preconditions, Ukraine

О. Єфімова Соціально-економічні та політичні передумови становлення та розвитку підготовки військових кадрів в Україні у хіх

– на початку хх ст./ Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна, Харьков

У статті доведено, що становленню й розвитку системи підготовки військових кадрів в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. передувала низка соціально-економічних та політичних передумов. Серед них сформовані й накопичені протягом багатьох століть національні традиції: від ритуалів й обрядів, народних традицій та ігор, до Запорозької Січі, що стала справжньою школою військово-фізичної підготовки молоді. Установлено, що важливу роль у розвитку дослідженого феномену відіграла педагогічна спадщина кращих вітчизняних представників політичного, громадянського та культурного життя країни (Мономах, Іларіон, Г. Сковорода та інші). Виявлено, що входження України до складу Російської імперії, що призвело до знищення Запорізької Січі, зумовило руйнування національних традицій військової освіти й виховання; привело до прагнення наслідувати українською старшиною «модне» на ті часи виховання у приватних пансіонах, учителів-іноземців чи кадетських корпусів, що створювалися у Москві, Петербурзі та інших містах.

Ключові слова: підготовка, військові кадри, соціально-економічні та політичні передумови, Україна.

Постановка проблеми. Реформування системи підготовки майбутніх військових кадрів повинно ґрунтуватися не тільки на новітніх досягненнях, а враховувати накопичені протягом багатьох століть кращі традиції та особливості військово-професійної підготовки юнаків. Вивчення особливостей процесу її становлення та розвитку дозволить простежити тенденції, етапи, суперечності, динаміку виховного процесу. Особливої значущості у цьому контексті набуває період ІХ – ХVІІІ ст., який позначився в історії України як часи славетних перемог, став справжньою школою підготовки захисників своєї Вітчизни.

Аналіз останніх досліджень свідчить про те, що досліджувана нами проблема певним чином знайшла відображення у роботах сучасних дослідників: О. Апанович, Б. Гнатевич, Я. Дашкевич, І. Крип'якевич, В. Павлов (історія війська), В. Семенченко, Л. Радченко, Г. Фінін, Є. Приступа, Я. Тимчак, Л. Мазур (становлення вітчизняної системи військової освіти), М. Балабая, О. Козинець, О. Скрябіна, Ю. Пікуля, А. Ткачука (розвиток військово-навчальних закладів інтернатного типу).

Мета статті – схарактеризувати соціально-економічні та політичні передумови становлення та розвитку проблеми підготовки військових кадрів в Україні ХІХ – на початку ХХ ст.

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що проблема підготовки майбутніх воїнів, захисників України має давні корені й виникла ще за прадавніх часів. Так, за даними сучасних істориків В. Семенченко та Л. Радченко, у першій половині VII століття до нашої ери на землях сучасної України мігрували скіфи, кожен дорослий з них був вояком, якого вчили блискавичним нападам, вмінню володіти різними видами зброї. У боях, як стверджують В. Семенченко, Л. Радченко, вони були немилосердні, полонених осліплювали, кастрували або приносили в жертву богині домашнього вогнища Таботі, повелителю неба Папою, богу війни Арею [7, с. 16].

Установлено, що все життя скіфів пронизували військові традиції та звичаї. Так, з черепів вбитих ворогів скіфи робили чаші для пиття, зі шкіри правих рук – сагайдаки для стріл. Про вправність володіння зброєю свідчить і той факт, що стріли скіфів, випущені з луків, летіли на 100-120 метрів.

Як і у скіфів, так і у сарматів, що зайняли північне Причорномор'я приблизно у другій половині II століття до нашої ери, існував культ меча. Зауважимо, що науковці-історики припускають, що назва

сарматів походить від іранського слова «саоромант», що означає «перепоясаний мечем». Меч став головним предметом культу сарматів. Зазначимо, що у цих племен майстерно володіли зброєю, верховною їздою, брали участь у походах не тільки чоловіки, але й жінки та дівчата. Звідси, мабуть, побутує записана Геродотом легенда про походження сарматів від шлюбу скіфів з амазонками, а також прізвисько сарматів – «покірні жінкам».

Про особливості військового мистецтва слов'ян, а також про їхню систему тіловиховання писав візантійський історик Прокопій. «Слов'яни це переважно піше військо. Воїни озброєні списами й щитом, ніколи не надягають, а деякі не мають ні сорочки, ні плаща, лише довгі штани, підкочені аж до кроку, і так вступають у боротьбу з ворогом. Вони відзначаються великою відчайдушністю, відвагою, жорстокістю», – зазначав він. Цікаву характеристику залишив і римський письменник та історик Корнелій Тацит: «...Вони (венеди, або слов'яни) споруджують свої будинки, носять щити і пересуваються пішими, причому з великою швидкістю. Цим вони відрізняються від сарматів, котрі проводять своє життя або в кибитці, або на коні» [8, с. 39-40].

Аналіз історико-педагогічних джерел свідчить, що проблема підготовки воїна-захисника залишалася актуальною й для часів Київської Русі. Це було зумовлено тим, що держава займала вигідне географічне положення (помірний клімат, благодатна родюча земля тощо), що підбурювало кочівників на безперервні напади на неї. Зауважимо, що Київська Русь наслідувала сформовану ще з прадавніх часів систему обрядів і ритуалів, за допомогою яких відбувалося військове виховання. Так, одним із прадавніх ритуалів військового спрямування, як зазначають Є. Приступа, Я. Тимчак, Л. Мазур, був «постриг» – перша в житті людини посадка на коня – у тричотирирічному віці. З цього часу виховання хлопчика брав на себе

батько або, в разі його відсутності, старійшина роду. З семи років у Давній Русі починали навчати грамоті, стрільбі з лука, фехтуванню, володінню списом і арканом, їзді верхи, а з дванадцяти років – і військовим хитрощам. У 17 – 18-му віці, а за деякими даними у 12 – 13 років, проводилися так звані ініціації – посвята юнаків у воїни. Їм слід було пройти певні випробування, після яких вони вважалися воїнами, повноправними членами роду, і мали право голосу у вирішенні громадських справ [7, с. 35].

Про особливе місце військово-фізичного виховання у системі підготовки майбутнього покоління також засвідчують народні традиції та обряди. Наприклад, в колядках та щедрівках, що співалися для парубків, центральне місце займали військові мотиви. Наголосимо, що у колядках віддзеркалювалися славні історичні походи київських князів Ігоря, Святослава, Володимира Великого на Корсунь, Володимира Ярославовича на Царгород тощо [7, с. 38].

Установлено, що особливе місце у формуванні необхідних бойових навичок мали також полювання та рибалка. Вміння не тільки добути собі прожиток, але й вистежити, перехитрити здобич набували особливої значущості в умовах військових дій. Це проявлялося, зокрема, й у майстерності влаштовувати засідки й пастки для ворога, а також здійснювати ефективні розвідувально-диверсійні операції на чужій стороні. Зауважимо, що на полюванні майбутні воїни часто отримували чисельні травми, що формувало у них терпіння, вміння перемагати біль, а також надавати собі та іншим першу медичну допомогу.

У системі військового виховання молоді важливе місце посідали й народні ігри, в яких удосконалювалися природні сили, формувалися військові навички й уміння. Зауважимо, що ігрова культура набула широкого поширення за часів Київської держави (IX – XIII). Так,

молодих воїнів-захисників вітчизни старші наставники навчали мистецтву володіння різною зброєю та азам рукопашного бою, шляхом виснажливих тренувань розвиваючи у юнаків моторику рук та швидкість мислення, за допомогою ігрової діяльності вивчали разом з ними мову та звичаї «іншого плем'я» [5, с. 45].

Про національну спрямованість освіти і виховання молоді часів Київської Русі свідчить й історико-педагогічна спадщина того часу. Так, одним із перших творів, на сторінках якого було піднесено національні та загальнолюдські цінності, – а саме ідею рідної землі, сім'ї, освіти, народних звичаїв, як зазначають О. Друганова та І. Мартиненко стало «Повчання дітям» Володимира Мономаха [2, с. 17]. У цій роботі уперше у вітчизняній педагогічній історіографії були висловлені глибокі думки про складні педагогічні проблеми: зв'язок виховання з освітою, роль досвіду і прикладу старших у становленні особистості, значущість активної діяльності і працьовитості у формуванні людини, засоби і способи виховання етичної поведінки дітей.

Зазначимо, що особливе місце в «Повчанні» відведено вихованню у молодого покоління патріотичного обов'язку перед вітчизною. Мономах підкреслює, що для людини з високим усвідомленням обов'язку характерна непохитна стійкість у боротьбі з ворогами батьківщини. «Смерті, діти, не бійтеся ... мужське діло робіть, як сам Бог дав». Про себе він говорив: «Добра хочу, браття, Руській землі».

Значне місце в «Повчанні» займає ідея захисту батьківщини. Головним компонентом у підготовці до цього автор називав тренування юнацтва в боротьбі з небезпеками. Із власного досвіду Мономах вважав, що найкращою школою такого тренування є полювання («лови»). Підкреслимо, що у творі подано цілу низку прикладів «справжньої школи витривалості, спритності, терпіння і відваги», яку

пройшов сам Мономах: своїми руками зв'язував і ловив диких коней, не раз наражався на серйозну небезпеку на полюванні і «з коня багато падав і голову собі розбив двічі, і ноги й руки свої покалічив у юності», не дороживши життям і не берігши голови своєї. Живий опис усіх цих пригод, як справедливо відзначав С. Бабишин, мав на меті шляхом тренувань забезпечити розвиток у молодого покоління таких вольових і моральних якостей як сила, витривалість, рухливість, сміливість, відвага, хоробрість. Приклади ці приводять і до іншого висновку: не можна виховати у дітей відваги і сміливості, не поставивши їх у такі умови, у яких вони могли б проявити ці якості. Особливо велику увагу Мономах приділяв вихованню безстрашності: якщо потрібно загинути, то «ні батько, ні мати, ні брати не зможуть врятувати». «Чи ж дивно, що поліг у бою ? Так помирили кращі з предків наших» [2, с. 17].

Установлено, що ідеї патріотизму, боротьби проти іноземних загарбників знайшли втілення і в «Слові о полку Ігоревім», яке сучасний дослідник історії України В. Білоцерківський називає «вершиною давньоруської літератури, одним із найталановитіших її поетичних творів». Написане в надзвичайно важкий час для Русі, коли відбувалися безперервні напади кочівників, «Слово», як зазначає науковець, з особливою силою відстоює ідею єдності всіх земель Руської держави; характеризується високими поетичними рисами і свідчить про широкий розвиток дружинної поезії» [2, с. 18].

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що справжньою школою підготовки захисників своєї Вітчизни стала Запорізька Січ (XVI по XVIII ст.), яку багато хто із дослідників, зокрема, О. Апанович, називає «одним із тих світових феноменів, над яким замислювались і який намагалися з'ясувати багато поколінь

дослідників» [1, с. 3]. Зауважимо, що історія Запорізької Січі, її діяльність знайшла широке висвітлення не тільки у багатьох наукових, історичних розвідках, а й в художній літературі та піснях. «Так ось вона, Січ! Ось це гніздо, звідки вилітають всі ті горді і міцні, як леви, ось звідки розливається воля і козацтво на всю Україну» – писав М. Гоголь. [1, с. 4].

Успішні походи козаків проти татар і турків, відвага, героїзм козацтва стають об'єктом звеличення у багатьох творах, а подекуди й гіперболізації. Так, ці типові для епосу засоби виступають у думках «Про отамана Матяша старого», ім'я якого зустрічається в історичних актах з 1596 р. («Шість тисяч турок-яничар побеждаєт, бравославцев-небівальцев із полу одбиваєт...»), «Про Івася Коновченка», в якій відтворений патріотичний образ молодого воїна, єдиного сина у матері, що став на захист вітчизни: Меж Кримци і Нагайці вбегаєт; 66 Кримцев да Нагайцев с коней збиваєт; С плеч голови снімає... [9, с. 46].

Героїка боротьби проти польсько-шляхетського поневолення відображена і в ряді дум – «Про Хмельницького и Барабаша», «Про Корсунську перемогу», «Про Івана Богуна», «Про Богдана Хмельницького і Василя Молдавського». [9, с. 58]

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що особливу роль у вихованні козаків було відведено формуванню військової дисципліни як необхідної умови успішної діяльності будь-якого війська. Зазначимо, що військова дисципліна гуртувалася на національних традиціях і звичаях міжособистісних стосунків. Порушення козаком дисципліни засуджувалося. Належна військова та цивільна дисципліна на Січі забезпечувалася також високою вимогливістю командного складу й військової адміністрації та системою покарань, які визначали січовий та паланочні суди. Зауважимо, що найпоширенішими покараннями були смерть та побиття киями. Чимале

значення у формуванні дисциплінованості мала й ідеологія, суть якої – захист православ'я й створення власної незалежної держави.

Установлено, що вступ до запорозького товариства починався із запитання: «У Бога віруєш?». Саме православ'я, на думку Г. Фініна, значною мірою вплинуло на формування романтичної моделі лицарства, яким стало запорозьке козацтво. Адже в православній системі цінностей глибока духовність протиставляється корисливому індивідуалізму, а матеріальні інтереси відходять на другий план. Про прихильне ставлення козаків до релігії вказує існування в межах Вольностей Війська Запорозького Низового понад 60 церков [10, с. 30].

Аналіз історико-педагогічних джерел свідчить, що у Запорізькій Січі існував культ фізичного розвитку особистості. Так, фізично недосконалу, слабку людину січове товариство ніколи не обирало в старшини. У переліку засобів, що сприяли підвищенню фізичної підготовки й виробленню емоційно-вольової стійкості вихованців, слід назвати загартовування: купання в холодній воді, сон на свіжому повітрі тощо. З метою формування стійкості під час тренувань козаки билися наповненими соломкою мішками стоячи або сидячи на колоді, фехтували із зав'язаними очима. Підвищенню фізичної підготовки сприяли свята, під час яких майбутні воїни змагалися на силу, спритність, винахідливість, влучність тощо. Юнаків вчили також майстерно володіти всіма видами зброї – вогнепальною, холодною, луком, списом, арканом тощо.

Установлено, що перевіркою набутих фізичних і військових умінь та навичок стали ритуальні змагання козацької молоді – ініціації або посвячення. Суттєвим надбанням козацької педагогіки став танець гопак, що уособлював у собі національну систему єдиноборств. Гопак складається з двох основних, гармонійно поєднаних, істотно доповнювальних один одного компонентів: основ фізичного та

психологічного вишколу людини. Відмінною рисою гопака є те, що під час його виконання застосовували складні удари ногами й руками, які були складовими комплексу самозахисту в боротьбі з ворогом. Це все відбувалося під акомпанемент бандури, кобзи або під приспівки, які самі танцюристи й викрикували. Іноді в руках з'являлася зброя, як-то шаблі, пістолі, рушниці чи списи. У танці можна було підготувати молодь до справжнього бою, який чекав на неї в поході. Більше того, танець став регулятором соціальної організації козацтва. Як пише дослідник українського танцю О. Колосок, коли у війську виникали усобиці, гетьман брав у руки булаву, виходив у коло і починав танцювати. Кожен, хто приєднувався і виходив у коло заводити танок, – давав символічну згоду на послух гетьманові.

У переліку систем боротьби, які опановували козаки, слід назвати гойдок, що був призначений для розвідників-пластунів. Під час сутички з ворогом козак повторював всі його рухи, а коли ворог припускався помилки, козак нападав на нього, знешкоджував чи брав у полон. Прийоми цього виду боротьби дозволяли козакам битися з ворогом навіть уночі.

Заслугує на увагу й спас – система боротьби, що мала суто оборонний характер. Для неї характерне філігранне, скрупульозне відпрацювання блокування дій супротивника.

У характеристиці унікальної та своєрідної козацької системи виховання і навчання, з огляду на те, що до другої половини XVIII – го століття на території Лівобережної України діяв адміністративно-територіальний полковий устрій на чолі з гетьманом, слід, насамперед, виділити полкові школи. За даними ревізійних книг у семи полках Лівобережжя було 866 полкових шкіл: у Ніжинському – 217, Лубенському – 172, Чернігівському – 154, Переяславському – 119, Полтавському – 98, Прилуцькому – 69, Миргородському – 68. А якщо

поглянути на тогочасну карту шкільництва України зі сходу на захід, то позначки «полкова школа» стоять поряд із назвами таких міст як Стародуб, Глухів, Острогозьк, Охтирка, Харків, Ізюм, Суми, Ромни, Яготин, Черкаси, Кременчук, Київ, Фастів, Біла Церква, Канів, Корсунь, Чигирин, Умань, Брацлав та інші [9].

Установлено, що полкові школи – це загальноосвітні початкові навчальні заклади, що були спрямовані на забезпечення військово-оборонних потреб козацького краю. Ці школи розміщувались переважно у церковних приміщеннях, тому іноді вони мали назву церкви, де функціонувала школа, наприклад, Успенська школа, Покровська школа тощо. Зміст навчання був досить обмежений і забезпечував лише початкові знання: читання, письмо, рахунок. Проте в полкових школах разом з основами знань дітям давали відомості про рідний край, політичне й державне життя України, розвивали цілеспрямовано їхні психофізичні та моральні якості, естетичні смаки, фізично загартовували, знайомили з основами строю, вдосконалювали володіння шаблею та верховою їздою. Всі вихованці разом з батьками та вчителями брали активну участь у розвитку народних традицій, звичаїв, обрядів. Школярі співали в церковному хорі, їх також залучали до участі в театралізованих виставах, новорічних вертепах тощо. Цікаво й те, що в цих школах одним із стимулюючих засобів до навчання було виокремлення вчителем помічників з кращих учнів, яких називали «школярами», «молодиками», «виростками». У деяких полкових школах дітей старшини і заможних козаків навчали не лише грамоти, але й суто військової справи при сотенних і полкових канцеляріях.

Наступним вищим освітнім щаблем, своєрідною й унікальною в своїй суті ланкою козацької освітньої системи була Січова школа, яка включала в себе 16 шкіл, що функціонували при кожній із 16-ти церков

на території «вольностей Війська Запорізького». Детальне уявлення про зміст, форми і методи навчання та виховання в таких школах дають матеріали про казеннокоштную січову школу, яка існувала при церкві Святої Покрови. Вона складалася з двох шкіл або двох відділів: в одному навчались козаки, які прагнули стати паламарями, дяконами, в іншому – майбутня старшина. Окремо навчались сироти, хрещеники козацької старшини. У всіх без винятку школах надавалось велике значення релігійному й патріотичному вихованню, опануванню військовою справою. Тому поруч із загальноосвітніми предметами багато уваги приділялось психофізичному вдосконаленню майбутніх козаків. Як пише С.Сірополко, з огляду на навички, які давались у січових школах, тут молодиків учили «Богу добре молитися, на коні реп'яхом сидіти, шаблею рубати й відбиватися, з рушниці гострозоро стріляти й списом добре колоти». Багато уваги приділялося також навчанню учнів плавати, веслувати, керувати човном, переховуватися від ворога під водою (за допомогою очеретини) тощо. Давались також ґрунтовні знання з народної медицини, вивчались її вивірені рецепти щодо міцного здоров'я й повноцінного довголіття. Великого значення надавалось формуванню потрібних для життя умінь і навичок за допомогою народних ігор, танків: як правило, на свята народного календаря молодь змагалась на силу, спритність, швидкість, винахідливість, точне попадання в ціль тощо. Найбільш традиційними були змагання на конях. Завдяки такій підготовці козаки, як зауважував французький інженер і картограф Левассер де Боплан, «...будовою тіла міцні, легко переносять холод і голод, спеку і спрагу;...маючи міцне здоров'я, ...майже не знають хвороб, ...на війні невтомні, відважні, хоробрі» [9].

Останній, третій ступінь козацької системи навчання і виховання завершувався у школі джур, яка характеризувалася значною

самобутністю і якій важко знайти аналог у світовій педагогічній практиці. На Запорізькій Січі склалася специфічна система відбору, навчання, виховання й так званого «вишколу» молодиків. Як пишуть дослідники, у козаків-запорожців був дуже гарний звичай, щоб біля кожного статечного козака був один або більше хлопців-підлітків, які називались джурами: «Хто хотів стати козаком, мусив, насамперед, служити три роки в старого козака за джуру». Джура мав багато обов'язків: носив за козаком потрібні йому речі, клунки, другу рушницю, доглядав коня та зброю свого названого батька-запорожця, ходив разом з ним у походи, допомагав йому у всьому в бою (набивав мушкета, запалював люльку, приносив пити тощо). Серед настанов-повчань наставників, з якими вони зверталися до джур, були такі: «Ніколи не плач, як баба, і самого чорта не бійся», «Ніколи не притьмари своєї честі та не образь культури роду» та інші. Пройшовши школу джур, навчившись від свого козака-наставника орудувати зброєю, набравши вправності в битвах та отримавши позитивну характеристику свого наставника, молодик приймався товариством у запорізьке братство і діставав власну зброю: рушницю, шаблю, спис, луки і стріли. Як зазначають автори підручника «Історія педагогіки», час перебування молодиків у школах Запорізької Січі не регламентувався, а залежав, передусім, від їх здібностей до військової та духовної науки [9].

Аналіз історико-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що важливу роль у формуванні системи військової освіти в Україні відігравав і Києво-Могилянський колегіум. Про це свідчить, зокрема, той факт, що у часи загострення боротьби «за суверенність своєї Вітчизни, оборони її від зовнішніх ворогів та від опоганення православної віри», «молоді люди натовпом залишали тихий притулок наук і поспішали на гучне поле битви, міняючи скромну долю вчених на

блискуче звання оружних захисників православ'я і свого народу» [6, с. 36].

Зауважимо, що повстанські загони гетьманів Косинського і Наливайка поповнювалися за рахунок великорослих школярів та студентів, які втікали від зубріння та переслідувалися католицькою шляхтою. «Коли польський сейм постановив знищити Запорізьку Січ, на Хортиці стало тісно від напливу молодих людей, що прибували сюди з усіх кінців і ставали до лав захисників зчервонілої від крові української землі» – зазначав В.Микитась [6, с. 40].

Для заохочення всіх бажаючих і, передусім, молоді служити в козацькому війську Богдан Хмельницький оголосив урочистий обряд нобілітації, або посвячення в козацтво. «Вступаючи до козацького війська, волонтери давали присягу на вірність, вписувалися в козацькі полки чи сотні та вважалися рівними серед молодих людей, що наповнювали Києво-Могилянський колегіум, – зауважував В. Аскоченський. – Жадоба слави і воїнських подвигів, такі властиві юнацтву, кипіння свіжих, не розгублених сил, освічене усвідомлення своїх обов'язків перед вітчизною, невимовне бідкування, передсмертне слово Могили, сповнені розуму і волі універсали Хмельницького, нарешті, можливість заслужити почесну назву бравого козака – все це разом взяте тягло молодь із мирної обителі освіти на бранне поле. Адже вирішувалося доленосне питання: бути чи не бути рідній Україні. Тому й порожніли студентські аудиторії старших класів шкіл, вихованці яких ставали в шеренги захисників вітчизни. І для багатьох із них битви, найвідоміша з яких – під Берестечком, ставали останнім подвигом, записаним кров'ю на скрижалях історії. Так було у всі часи і у всіх країнах, що мали власне студентство» [6, с. 70].

У ході наукового пошуку виявлено, що, вливаючись у лави козацтва, студенти ставали військовими писарями, займали керівні

посади у сотнях і полках. Для них Січ ставала «матір'ю», а Великий Луг за порогами – «батьком»; хоробрих колишніх спудеїв козацтво оточувало увагою і любов'ю. Саме вони (студент – О. Є.) складали реєстри і здобутих ними трофеїв; читали королівські і ханські посилання, а згодом царські укази; писали під диктування гетьманські й полковничі універсали; вчили грамоті в січових школах тощо. За дотепним зауваженням Ю. Барабаша, писарський каламар та гусяче перо цінувалися на Запоріжжі не нижче гострої козацької шаблі, а бувало, що події так швидко змінювалися, що замість пера в руці колишнього «філософа» чи «богослова» опинялася шабля. Так, характерним прикладом примхливої долі студента може бути життя Івана Самойловича, який деякий час учився в колегіумі, але, коли почалася національно-визвольна війна, подався до козацького війська, де служив сотенним писарем і сотником. Згодом його було обрано наказним полковником Чернігівського полку і генеральним суддею; у 1672 р. – гетьманом Лівобережної, а у 1674 р. – Правобережної України [6].

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що соціально-економічні перетворення, які відбулися за часів правління Катерини II (ліквідація Запорізької Січі, офіційне узаконення на Лівобережжі та Слобідській Україні кріпосне право тощо), зруйнували створену в Україні століттями систему військової освіти та виховання. Щоб зміцнити владу поміщиків, царизм урівняв у правах українську козацьку старшину з російським поміщиками-кріпосниками. Нащадки тих, хто брав участь у визвольній війні на чолі з Богданом Хмельницьким, переродились у «новоспечених» дворян і дбали, головним чином, про звірвання в правах з російським іменитим дворянством. Як наголошує І. Іваньо, за окремими винятками, це були люди, в яких духовні потреби витіснені модою: модою збагачення,

колекціонування коштовностей, творів мистецтва з метою політичного самоутвердження. З цією метою вони прагнули закріпити відповідний спосіб життя, займаючись перебудовою маєтків на зразок багатих екатерининських вельмож [2, с. 36].

Після приєднання Лівобережної України до Московської держави, за доби Руїни, зміни відбулися і в освітньому житті країни. Українська народна освіта, створена зусиллями церкви, інтелігенції, передових кіл козацтва і селянства у Гетьманщині й Слобожанщині, була роздушена російським царизмом. На зміну їй прийшли нові школи, переважно приватні пансіони та училища, час появи яких припадає на роки царювання Петра I. Намагаючись наслідувати іноземне виховання, українська старшина другої половини XVIII ст. доручала виховувати дітей гувернерам-французам або німцям або віддавала їх до кадетських корпусів. Так, А. Шафонський, даючи характеристику освітньої справи в Гетьманщині наприкінці XVIII ст., зазначав: «Нині, за відсутністю ще гарних гімназій та університетів, заможні дворяни держать учителями іноземців, а інші віддають у Москві, Петербурзі та інших місцях в училища, у кадетські корпуси, а деякі посилають і в чужі краї, так що вже в малоросійських школах майже самі попівські та інші церковні діти вчаться». Зауважимо, що перші кадетські корпуси були створені в Російській імперії ще на початку XVIII ст. (серед них «Шляхетний сухопутний кадетський корпус» 1732 р., «Морський кадетський корпус» 1743 рік).

Отже, проведений науковий пошук дозволяє зробити наступні висновки, що становленню й розвитку системи підготовки військових кадрів в Україні у XIX – на початку XX ст. передували сформовані й накопичені протягом багатьох століть національні традиції: від ритуалів й обрядів, народних традицій та ігор, до Запорозької Січі, що стала справжньою школою військово-фізичної підготовки молоді, її

загартування та дисциплінування; важливу роль у розвитку військової освіти відігравали й навчальні заклади – полкові школи, січові школи, школи джур, що створювалися при Запорізькій Січі; Києво-Могилянська академія стала центром зосередження та употужнення духовної енергії свого народу, підготовки національних кадрів, стала постачальницею кадрів для державних і церковних, військових та господарських потреб України; педагогічна спадщина кращих вітчизняних представників політичного, громадянського та культурного життя країни (Мономах, Іларіон, Г. Сковорода та інші); входження України до складу Російської імперії, що призвело до знищення Запорізької Січі, руйнування національних традицій військової освіти й виховання; до прагнення зрівняної у правах з російськими поміщиками української старшини наслідувати «модне» на ті часи виховання у приватних пансіонах, учителів-іноземців чи кадетських корпусах, що створювалися у Москві, Петербурзі та інших містах.

Література:

1. Апанович О. М. *Розповіді про запорозьких козаків* / О. М. Апанович. – Київ: «Дніпро», 1991. – 335 с.
2. Друганова О. М. *Внесок інтелігенції Слобідського краю у розвиток національної освіти (історико-педагогічний аспект): монографія* / О. М. Друганова, І. І. Мартиненко. – Х.: ХНАДУ, 2015. – 212 с.
3. Друганова О. М. *Приватна ініціатива в освіті України (історико-педагогічний аспект) [Текст]: Монографія.* – Х.: ДИВО, 2008. – 556 с.
4. Каляндрук Т. *Загадки козацьких характерників: – Львів: «Піраміда» 2007. – 288 с.*
5. *Кадетские корпуса XIX - нач. XX вв.: украинское измерение [Текст]: [система обучения и воспитания]* / А. Г. Барадачѳв, В. В. Цыбулькин,

Л. Н. Рожан - К.: Преса України, 2012. - 271 с.: ил. - Бібліогр.: с. 254-268.

6. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. – К.: Абрис, 1994. – 288 с.

7. Семенченко В. І., Л. О. Радченко Історія України з прадавніх часів до сьогодення. – Х.: Торсінг, 2000. – 496 с.

8. Приступа Є. Н. Зміст і форма військово-фізичної підготовки в Україні (з найдавніших часів до XIII ст.) [Текст] / Є. Н. Приступа, Я. В. Тимчак, Л. О. Мазур // Традиції фізичної культури в Україні : 36 наук. статей / За заг. ред. С. В. Кириленко, В. А. Старкова, А. В. Цьося. – К.:, 1997. – С. 35–44.

9. Історія педагогіки / за заг. ред. член-кор. НАПН України, д.п.н., проф. А. В. Троцько. Харків, 2008. – 543 с.

10. Фінін Г. І. Війська освіта в сучасних соціокультурних контекстах: монографія / Г. І. Фінін – Харків: Майдан, 2014. – 300 с.

References:

1. Arpanovich O. M. Stories about Zaporozhian Cossacks / O. M. Arpanovich. - Kyiv: Dnipro 1991. – 335 s.

2. Drganova O. M. Contribution of the intelligentsia of the Slobodsky Krai to the development of national education (historical and pedagogical aspect): monograph / O. M. Друганова, I. I. Martynenko - X.: KhNADU, 2015. – 212 s.

3. Drganova O. M. Private Initiative in Education of Ukraine (Historical and Pedagogical Aspect) [Text]: Monograph. - Kh. DIVO, 2008. – 556 s.

4. Kalyandruk T. The Riddles of Cossack Characters: - Lviv: "Pyramid" 2007 - 288 s.

5. Cadet Corps XIX - Beg. Twentieth Centuries: Ukrainian Dimension [Text]: [system of education and upbringing] / A. G. Baradachev, V. V. Tsybulkin,

- L. N. Rozhen - K.: Press of Ukraine, 2012. - 271 p.: il - The bibliographer: p. 254-268.
6. Mykytas B. *Senior Ukrainian students and professors*. - K.: Abris, 1994. – 288 s.
7. Semenchenko V. I., Radchenko L. O. *History of Ukraine from ancient times to the present*. - X.: Thorsing, 2000. – 496 s.
8. Pristupa Ye. N. *Contents and form of military physical training in Ukraine (from ancient times to the XIII century.) [Text]* / E. N. Pristupa, Ya. V. Timchak, L. A. Masur // *Traditions Physical Culture in Ukraine: Assoc. sciences articles / per community* Ed. SV Kirilenko, VA Starkov, AV Tsosya - K.: 1997. - P. 35-44.
9. *History of pedagogy / for colleagues*. Ed. Corresponding Member National Academy of Sciences of Ukraine, Ph.D., prof. A. V. Trotsko Kharkiv, 2008. – 543 s.
10. Finin G. I. *Military education in modern socio-cultural contexts: monograph* / G. I. Finin - Kharkiv: Maydan, 2014. - 300 s.